

odd. Turcica) — leccos dovidáme. A konečně o korespondenci Chmelnyckého s Cařihradem uveřejnil i několik studií český orientalista J. Rypka v *Bidlově Sborníku* (Praha 1928) a v *Archivu orientálním* (II/2, Praha 1930) a konečně v *Časopise národního muzea* (Praha 1931 a 1936).

Velmi složitou otázkou zůstává chronologické zařazení jednotlivých dokumentů, určení, zda datování je uváděno podle nového či starého stylu. Sestavovatelé sborníku přistoupili k jednotnému způsobu chronologického řazení, a to podle *starého* stylu. Nepovažují takto provedené řazení za šťastné. Koneckonců tato otázka by mohla být zcela vedlejší, kdyby chronologické začlenění některých dokumentů nevyvolávala určité pochybnosti. Domníváme se např., že není žádného důvodu, aby dokument č. 12, datovaný kanceláří Bohdana Chmelnyckého 27. červnem 1648, zařazovali sestavovatelé pod 17. červen, považovali tedy kancelářskou dataci za nový styl; u dokumentu č. 13, který na rozdíl od předchozího se liší pouze tím, že je psán místo polsky v ukrajinštině, opět považovali dataci podle starého způsobu. Přitom místo vydání obou dokumentů je totéž, tj. Čyhyryn (tedy ani itinerář Chmelnyckého nám tuto otázku nepomůže zodpovědět). Tu měli sestavovatelé takové chronologické zařazení dokumentu více zdůvodňovat.

Některé nepřesnosti se vloudily i do sestaveného itineráře Bohdana Chmelnyckého. Tak např. na str. 665 ve čtvrtém řádku shora se uvádí datum 9. července a místo Uladivce a odkazuje se přitom na dokument edice č. 23. Jde zřejmě o srpen, nikoli červenec.

Ke všem dokumentům, zařazeným ve sborníku, jsou v úplnosti připojena provenienční data a rovněž i údaje o starších edicích. Sborník tu můžeme doplnit jen v jednotlivostech: dokument č. 61 — list Bohdana Chmelnyckého kyjevskému vojvodovi Adamu Kisielovi — se zachoval rovněž v rukopisném oddělení Lvovské Bibliotéky AN USSR, sign. Ossol. 225/II, fol. 218 v.

Naše kritické poznámky nijak nesnižují velký význam sborníku „Dokumentů“, který byl připraven a vydán s úctyhodnou svědomitostí a příkladnou péčí. To se týká i cizojazyčných textů (latinských, polských, maďarských aj.).

Vydání sborníku uvítá nejen historik-ukrajinista, ale i historik mezislovanských a mezinárodních vztahů. Pozornost českého historika upoutá však sborník „Dokumentů“ ještě z jiného důvodu. V četných dokumentech (např. č. 10, 11, 15, 16, 38, 39, 51, 52, 73, 83, 93, 109 aj.) psaných ukrajinským jazykem, či dokonce v jejich prepisech do ruštiny, nalézáme neklamné vlivy jazyka českých listin 16. a 17. století, ať již se do usu ukrajinské listiny dostaly přímo či prostřednictvím polštiny. Touto otázkou nemůžeme se v recenzi zabývat, prozatím na ni upozorňujeme. Výrazy „velice“, „menovitě“, „Preto prosili nás, aby...“, „tedy“ aj. jsou toho neklamným dokladem. Tato otázka by si zasloužila zvláštní pozornost.

Záslužné vydání sborníku „Dokumentů“ umožní hlouběji se seznámit s procesem etatizace v oblastech osvobozené Ukrajiny v době revoluční osvobozené války a v nejbližších letech (1648—1657), podat daleko objektivnější obraz hospodářských, sociálních, třídních a konečně mezinárodních vztahů, dosavadní literaturou buď zidealizovaných či jinak zdeformovaných.

František Hejl

Pavol Horváth, Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia. Bratislava 1963, SAV, str. 328.

Slovenští historikové věnují hlavní badatelský zájem dějinám městského a zejména venkovského lidu. Je to práce v pravém smyslu objevná, protože starší slovenské práce na toto téma prakticky neexistují a maďarští historikové nevěnovali dostatečnou pozornost specifičnosti slovenského území a historické činnosti lidu slovenské národnosti. Proto se provádí rozsáhlý průzkum materiálu ve slovenských i budapeštských archivech, vyšly zajímavé edice materiálu k dějinám lidu a značný počet monografických studií. Horváth uveřejnil již celou řadu příspěvků k zemědělské problematice období pozdního feudalismu; nyní se pokusil o syntetický pohled na dějiny poddaných v první polovině 18. století.

Je to velmi důležité období, ve kterém se na jedné straně projevují důsledky dlouhých válek druhé poloviny 17. století, které se svou ničivostí vyrovnaly třicetileté válce v českých zemích, ale kdy se také hospodářský život urychleně obnovuje a kdy se v rámci tuhého nevolnictví rozvíjejí prvky kapitalistické ekonomiky. Vytvářejí se zde také podmínky pro tereziánské reformy, jejichž průběh a význam na Slovensku zpracoval K. Rebro (Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku, Bratislava 1959). Prakticky je tedy 18. století ve vývoji poddanských poměrů na Slovensku zpracováno.

V první části práce se Horváth zabývá zemědělskou výrobou po stránce technické, ve druhé řeší zatížení poddaných rentou, daněmi a jejich právní postavení, ve třetí podává obraz třídního boje. V každé kapitole je charakteristika pramenů a literatury, v závěru celé práce shrnutí výsledků. Všimněme si několika hlavních poznatků, k nimž autor dospěl z hlediska obecné problematiky období pozdního feudalismu.

Zemědělská výroba a její technika má v první polovině 18. stol. na Slovensku stále ryze feudální ráz. V několika exkurzech do novější doby ukazuje autor, že k významnějším změnám (např. rozšíření brambor) došlo až koncem 18. a v 19. století. Přes feudální tendenci k lokální soběstačnosti je však Slovensko země výrobně rajonizovanou. Výrazný rozdíl se projevuje především mezi horskými dobytkařskými oblastmi a nížinnými kraji obilnářsko-vinařskými. V 18. století se poměrně rychle obnovovala výroba a vzrostl počet obyvatelstva ze 750 000 až 1 000 000 poč. stol. na 2 000 000 v osmdesátých letech. Slovensko exportuje značná množství zemědělských výrobků (obilí, dobytek, víno, ovoce) pro potřeby vojska, do Rakous a na Moravu. Na exportu se podílí jak poddanská, tak vrchnostenská výroba.

V první pol. 18. století nastává podle Horvátha masový rozmach vrchnostenské výroby v rámci velkostatku. I když autor nesleduje systematicky pohyb půdy, vyplývá z jeho práce jasně, že teprve tato doba je dobou velkého rozmachu dominikální půdy na úkor pusté půdy poddanské. V důsledku rozvoje vrchnostenského hospodářství vzrůstají také roboty na tři i více-denní povinnost v týdnu. Je tedy zřejmé, že rozvoj vrchnostenského hospodářství a obchodu a velká změna v robotách proběhla na Slovensku proti českým zemím opožděně a teprve v 1. pol. 18. století se situace celkem vyrovnala.

Celkové postavení venkovského obyvatelstva charakterizuje Horváth jako tuhé nevolnictví, jehož hlavními rysy je připoutání k půdě, vrchnostenský systém a robota. V majetkoprávních rozbořech vychází z Rebra, v jehož práci je tato otázka pro Slovensko detailně propracována. Některé okolnosti způsobily, že na Slovensku byly podmínky poddaných horší než v jiných zemích monarchie; bylo to především soustředění uherské šlechty v „Horní zemi“, před tureckým nebezpečím, všeobecné rozšíření instituce „dědičného poddanství“ (nevolnictví, na rozdíl od Dolních Uher, kde byla větší volnost a smluvně stanovené povinnosti), a neobyčejně vysoký stupeň rozdrobenosti poddanských usedlostí (usedlosti osminy, šestnáctiny i vyšších zlomků gruntu). Také daňové zatížení doléhalo na Slovensko velmi krutě.

K nejcennějším částem knihy patří kapitoly, které autor nazval „spojení poddaných s trhem“. Je zde především pokus o „obchodní bilanci“ průměrného gruntu. Ani pro 18. stol. však ještě nevychází tento pokus z vlastních rozpočtů poddaných a proto má nutně ráz odhadového schématu. Jádro této části práce však spočívá ve sledování obchodní činnosti poddaných a vesnické a podomácké výroby řemeslného a faktorského typu. V tomto prostředí se začíná na Slovensku rozvíjet kapitalistická výroba a domácí maloburžoazie. V severních oblastech se v 1. pol. 18. století provozuje plátenictví jako rozptýlená manufaktura. S plátnem ochodují „řečtí“ obchodníci a exportují je na dolnouherské a balkánské trhy. Slovenskou zvláštností je krajkářství a „olejkářství“ (tlačení léčivých olejů z bylin) a drobné dřevěné výrobky. To vše pronikalo na blízké i vzdálené trhy.

Kapitola o třídním boji dokresluje i celkové hospodářské poměry. Za nejdůležitější formu třídního boje považuje Horváth zblhání a přináší pro jeho rozsah i průběh velmi cenné statis-

tické údaje. Zbíhání nabylo v 1. pol. 18. století skutečně masového charakteru (celkem zběhlo asi 15 000 poddaných). Prameny umožnily sledovat pohyb poddaných dosti podrobně. Většinou se jedná o útky ze severních horských oblastí na jih, především do území vybojovaného na Turcích. Část zběhlých se usazovala znovu v zemědělství, ale mnoho poddaných se usazovalo v okolí měst a průmyslové výroby a přecházelo do námezdního poměru. Třídní ráz zbíhání je celkem jasný, i když k němu nevedl pouze vrchnostenský útlak, ale i neúrody, mory, bída. Bude ovšem třeba ještě podrobněji zkoumat, v jakém poměru je tento velký pohyb obyvatelstva na Slovensku k celkovému vývoji hospodářství. Horváth prokazuje, že ta část obyvatelstva, která odchází do námezdního poměru, reprezentuje proces původní akumulace kapitálu.

Také druhá hlavní forma třídního boje — zbojnictví — nabyla v této době masového rozmachu a vydala několik legendárních hrdinů (Janošík, Rajnoha, Surovec, Adamčík, Ilčík). Ovšem i u zbojnictví se střetávají vyslovené třídní momenty s celkovou sociální a hospodářskou problematikou. Mnoho zbojníků se např. rekrutovalo z bývalých vojáků. Vzpourey poddaných proti vrchnostem měly většinou lokální ráz a tradiční průběh, k většímu povstání nedošlo.

Horváthova práce plní podle mého názoru velmi dobře úkol, který si vytkla: podat základní přehled situace poddaných ve zkoumané době. Je založena vesměs na archivních pramenech, jak státní a stoliční správy, tak patrimoniálních, je psána informativní formou a poslouží i širším než ryze odborným účelům. Je solidním základem pro sledování dalšího vývoje poddanské otázky na Slovensku, zejména pro přechod ke kapitalismu v zemědělství a spadá do souboru prací (Graus, Míka, Matějek), které se snaží poskytnout systematický obraz dějinného vývoje venkovského obyvatelstva. Práce bude vděčně přijata nejen odborníky pro československé dějiny, ale přispívá konkrétními poznatky k celkové problematice ekonomiky pozdního feudalismu ve střední Evropě.

Je přirozené, že kritické připomínky by bylo možno při rozsáhlé problematice práce adresovat v nejružnějším směru. Při nedostatečné znalosti materiálu, z něhož Horvát vycházel, by to byla ovšem většinou přání vyjadřující recesentovu představu o tom, jak má syntetisující práce vypadat. Aniž bych chtěl upadat do tohoto tónu, přece jen poznamenávám, že autor mohl zpracovat pramenné údaje ve větší míře statistickou metodou. Materiály 18. století již použití této metody umožňují, a to jak státní, tak patrimoniální. Další věc, kterou postrádáme, je mapové zachycení některých poznatků, které by zvýšilo názornost výkladu. Nabízi se např. naznačení hospodářských oblastí, hustoty a pohybu obyvatelstva, a mnoho čtenářů by uvítalo i mapové zpracování správního rozdělení Slovenska. To je ovšem nedostatek, který je u nás zcela obecný. Závěry Horvátovy práce jsou dobře podloženy materiálem a budou zajisté delší dobu v platnosti.

Jinak vybízi Horvátova práce znovu k úvaze o metodě, kterou je zpracována a která následuje podobné studie o českých zemích. V minulých letech vzniklo takřka důsledně dodržované schéma: postupné zkoumání techniky, zemědělské výroby, renty, právního postavení a třídního boje, podle kterého se píše pojednání o poměrně krátkých epochách, ale pro rozsáhlé území. Tento postup má své výhody i nevýhody. K výhodám patří možnost srovnání poměrů v různých oblastech širšího teritoria a postižení lokálních zvláštností. Historik se může odvažovat snáze zobecňujících závěrů o charakteru určité epochy ve vývoji agrárních poměrů. Nevýhodou je krátkost zkoumaného období, která činí tuto charakteristiku ve vztahu k delším vývojovým perspektivám poněkud relativní. Pokud nejsou zevrubně zpracována předcházející i následující období, vzniká nebezpečí přecenění některých rysů jako nových, ztrácí se celková vývojová kontinuita. Přesto bude dobře, když budou tyto studie dočkoněny pro celé dějiny venkova. Další studium bude muset jít cestou lokálně omezených, ale časově delších monografií (nejlépe panství nebo určitého majetku). Tento typ prací, který je v agraristice běžný, u nás poněkud ustrnul, snad hlavně proto, že podobné práce jsou vykazovány do „lokální“ historie a těžko se publikují.

Josef Válka